

Kodulooline teave eesti vanema ajakirjanduse analüütilise bibliograafia andmebaasis

Sissejuhatuseks: järgnev ettekanne märksõnastamise teemaga otseselt ei seostu, pigem tutvustab see koduloolise teabe otsimise võimalusi eesti vanema ajakirjanduse andmebaasist, andmebaasi ennast ja selle kujunemise lugu. Meie kartoteegid ja andmebaas sisaldavad rõhuvas osas just nimelt koduloolist teavet.

Kõigepealt peatuksin lühidalt eesti ajakirjanduse bibliografeerimise ajalool. Kellel rahvusbibliograafia ajaloo vastu sügavam huvi, neil soovitan lugeda Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu 1997. a. aastaraamatut, kus on ühise pealkirja all „Quo vadis, retrospektiivne analüütiline rahvusbibliograafia?” kaks artiklit, ühe autoriks Anne Ainz ja teise Merike Kiipus. Siinkõnelejalt on ilmunud artikkel kogumikus „Varamu lummuses” : „Arhiivraamatukogu bibliograafia osakond: ajalugu ja hetkeseis”.

Rahvusliku kultuuri arenemisega 19. sajandil kaasnes eesti kultuurialaste organisatsioonide asutamine (näiteks Eesti Üliõpilaste Selts, Eesti Kirjanduse Selts), mille liikmetel oli sügav huvi rahvuskultuuri uurimise vastu. Et oleks võimalik leida eesti ajakirjandusest allikmaterjale uurimistöö tarbeks, osutus vajalikuks ajakirjanduse sisu bibliografeerimine. Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Tartu Ülikooli ühisel organiseerimisel loodi Eesti Bibliograafia Asutis, mis alustas Jakob Muide juhtimisel tööd 21. novembril 1921. aastal. Aastatel 1923-1940 juhtis bibliograafiatööd Oskar Urgart.

1. nov. 1940. a. sai Eesti Bibliograafia Asutisest Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi bibliograafia osakond, mis 1965. aastal muudeti sama asutuse arhiivraamatukogu osakonnaks.

Seega võime me 2011. aastal tähistada eesti ajakirjanduse süstemaatilise bibliografeerimise 90. aastapäeva.

EBA tegevuse algaastail tuli pidevalt võidelda aineliste raskustega, sest riik kärpis sageli küsitud toetussummasid. Summade saamine olenes peamiselt bibliografeeritud aastakäikude arvust ning sageli tuli kuulda etteheiteid töö aeglase edasimineku pärast. Etteheited olid tingitud bibliograafiatöö spetsiifika mittetundmisest. Asutuse eksisteerimise nimel loobuti EBAs ammendavuse põhimõttest ning artikleid bibliografeeriti edaspidi hõredamalt, ainult teatud valikuprintsiipidest lähtudes. Nagu on näidanud pikaajaline kogemus, pole ammendavuse põhimõttest loobumine end õigustanud, hõredamalt bibliografeeritud aastakäikudes esinevad lüngad annavad end valusalt tunda ka tänapäeva uurijaile. Rahuldumaks paremini uurijate vajadusi, bibliografeeritakse praegu kõik Eestiga seonduvad kirjutised – artiklid, ülevaated, retsensioonid, refereeringud, aga ka sõnumid, repliigid, teated, ühesõnaga – kõik see, mis puudutab Eestit. Loomulikult jäetakse välja ebaoluline – näiteks kuulutused, teated õnnetuste ja kuritööde kohta ning muu selline. Pikaajalisele uurijate teenindamise kogemusele tuginedes võin öelda, et sageli on mõnerealisel sõnumil suurem informatiivne väärtus kui mitmeveerulisel, aga üldsõnalisel artiklil. Kodu-uurijad saavadki tavaliselt väga olulist teavet just nende koduvallast või -küllast saadatud sõnumitest. Näiteks vallas tegutsenud seltside ajaloo, liikmeskonna jms kohta.

Mõne sõnaga ka nõ arvutieelse ajastu andmebaasidest ehk siis meie kaartkartoteekidest.

Kartoteekides asuva teatmefondi suurus on 2. 311.470 ühikut. See enam ei suurene, sest alates 1997. aastast tehakse bibliograferimistööd elektrooniliselt ning 2004. aastast alates oleme läinud üle veebipõhisele andmebaasile.

Näiteks „Päevalehe” kõikide aastakäikude bibliograafia on meie kaartkartoteekidest leitav, „Postimehest” aga ainult varasemad aastakäigud; 1930ndad aastad võib leida juba veebipõhisest andmebaasist. Ka mõnede erialaajakirjade bibliograafiad on leitavad meie kartoteekidest.

Siinkohal väike tutvustus meie osakonna kaartkartoteekide liigitusest.

1. Süstemaatiline kartoteek – 1 083 700 teatmekaarti, mis on liigitatud UDK alusel
2. Isikukartoteek, kus sisalduvad nii autorid kui ka *personalia*. Kartoteegist on võimalik leida hulgaliselt isikuloolisi andmeid.
3. Kohakartoteek

Kirjed kõigis kolmes kartoteegis avavad eesti ajakirjanduse sisu aastatest 1821-1944.

4. Pseudonüümilahenduste kartoteek. Selle kartoteegi sisu on kättesaadav ka elektroonilisest. (näitan linki)
5. Töölisajakirjanduse süstemaatiline kartoteek (1905-1940) annab informatsiooni Eestis ja väljaspool Eestit ilmunud töölisajakirjanduse sisu kohta
6. Õpetatud Eesti Seltsi kartoteek (1924-1928) – ÕESI väljaande „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade” ilmumata jäänud köidete materjalide kartoteek

Kodu-uuri jaoks on kartoteekidest olulisim just kohakartoteek, kust võib teavet leida kihelkondade, maakondade, valdade, linnade ja alevite lõikes ja mis hõlbustab suuresti koha-ajaloo uurimist. Kui on aga vaja teavet mõne kodunurga inimese kohta, soovitage vaadata isikukartoteeki. Kuid kui kodu-uuri jaoks vajab materjali mõne konkreetse asutuse (näit. kooli või vallavolikogu) või organisatsiooni (näit. kohaliku tuletõrjeseltsi, maanaisteseltsi või näiteringi kohta), ei ole mõttekas seda otsida kohakartoteegist, vaid me otsime talle soovitud materjali süstemaatilise kartoteegist.

Uurijatel on võimalik kasutada ka ÕESI ajalehelõigendite kogu kultuuriloolistel teemadel (ca 100 000 lk).

Eesti vanema ajakirjanduse elektroonilise andmebaasi BIBIS (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver>) hakati koostöös tarkavabüroo SIRVI OÜ-ga välja arendama 2002. aastal. Muuhulgas olgu öeldud, et nime BIBIS mõtles välja meie hulgast kahjuks juba lahkunud Peeter Tooming. (Sisenen KM kodulehekülje kaudu <http://www.kirmus.ee>)

Andmebaas sisaldab praeguse seisuga 89 880 bibliokirjet. Bibliograferimise põhimõtted on samad, mis kaartkartoteegi puhul. Andmebaasi on võetud kõik artiklid ja muud kirjutised, mis sisu või autori poolest on Eestiga seotud, aga samuti ka välismaa autoriga kirjutised. Eesti-aineliste sõnumite bibliograferimisel on lähtutud materjali informatsiooniväärtusest vastaval erialal, teemal või aines. Artiklid ja sõnumid on annoteeritud, lühemad sõnumid kopeeritud. UDK liigitustabelitena on kasutatud kaartkartoteegi puhul ja kasutatakse ka elektroonilises andmebaasis töötamisel Ilse Hamburgi poolt 1975. aastal spetsiaalselt eesti ajakirjanduse sisu avamiseks kohandatud UDK liigitustabeleid.

Täielikult on andmebaasist leitavad ajalehe "Postimees" aastakäigud 1932, 1933 ja 1934 (viimase 3 esimest kuud siiski kaartkartoteegis). Töös on praegu aastakäigud 1935, mis on lõpusirgel, 1936 ja 1937. Aastakäigud 1926 ja 1930 on andmebaasist leitavad poolikult; nende algusosa asub kaartkartoteegis.

Järgnevalt püüan anda lühiülevaate andmebaasi kasutusvõimalustest.

Otsing andmebaasist toimub vajaliku sõna või sõnaosa ning autori/isiku, pealkirja või selle osa, žanri, rubriigi, kohanime või UDK järgi. Näitan. Sõnu saab otsida kõikidelt väljadelt korraga (autor/isik, pealkiri, žanr, rubriik, kohanimi, annotatsioon UDK) või ainult ühelt väljalt ning samuti ka liitotsingu kaudu kombineeritult eri väljade kaudu. Näitan: kodu-uurimi...

Andmebaasi on võimalik lihtsalt lehitseda, eelnevalt kindlaks määrates tingimused – mitme kaupa lehitseda, kuidas kirjeid vaadata (kas bibliokirje või töölehenä), kuidas kirjeid järjestada. Näitan.

Otsingut on võimalik teostada ka isiku-, märksõna-, kohanime- ja asutuste/organisatsioonide registrite kaudu.

Registrite kasutamise muudab lihtsamaks tähestik, mis on olemas nii lehekülje alguses kui ka lõpus. Kõigil nimedel, märksõnad, asutustel on sulgudes juures arv, mis näitab, mitu kirjet on nendega seotud.

Isikuregistrisse on koondatud autorite kirjutised ja *personalia*; viimane eristub sõnaga „temast”. Näitan: Antik, Richard, temast Register ei koonda kõiki artiklites või sõnumites nimetatud isikuid, vaid näitab ainult neid, kes on esitatud bibliokirjes autori väljal. Teisi bibliokirjes esinevaid isikuid saab otsida lihtotsingu kaudu. Bibliografeerimisel on säilitatud autori või isiku algallikas leiduv nimekuju. Pseudonüümid või isiku erinevad nimekujud, näit. eestistamise tulemusel, on avatud autori väljal võrdusmärgi järel ja nurksulgudes. Näitan: -sepp

Märksõnaregister koondab erinevate ainevaldkondade märksõnu. Bibliografeerimisel märksõnastamist ei kasutata; märksõnad moodustuvad automaatselt vastava arvutiprogrammi abil UDK indeksitest. Näitan: Koduloomuuseumid; koduümbrus (korrastamine, kaunistamine)

Kohanimerregistri märksõnadeks on Eesti linnad, alevid, maakonnad, kihelkonnad, vallad. Näitan: Auvere, Anseküla, Ahja, Tõrva, Tartu. Külad on paigutatud vastava valla alla, aluseks „Üleriiklik asumite nimestik”, Tallinn, 1923. Kohanimeregistrisse võetakse kohanimed automaatselt ka UDK väljalt, seetõttu kajastuvad siin siiski ka mõningad külanimed, mis UDK väljal esinenud. (näitan: Erra, Kiviõli ja siis veel eraldi Kiviõli) Kõiki bibliokirjetes ettetulevaid kohanimed saab otsida lihtotsingu kaudu.

Asutuste register annab hea ülevaate Eestis tegutsenud asutustest ja organisatsioonidest ning on koostatud UDK asutuste/organisatsioonide abikartoteegi baasil. Registrit täiendatakse pidevalt jooksva töö käigus. Näitan: otsing sõna algusest: Tõrva Vabatahtlik Tuletõrje Ühing, Tõrva Ühisgümnaasium, Otsing sõna seest: kaunistami..., mäe,

Andmebaas BIBIS on lingitav ka digitaliseeritud vanema eestikeelse aja-kirjanduse andmebaasi DEA kaudu. (<http://dea.nlib.ee>) Iga meie poolt bibliografeeritud kirjutist saab kohe ka algallikast täistekstina lugeda, klikkides kirje

juures olevale punasele nupule tähisega DEA. See viib lugeja kohe vastava ajalehe aastakäigu, kuupäeva ja numbriga seotud leheküljele.(Kõigepealt klikkida nupul „Suur pilt” ja siis saab lehekülge vastavalt vajadusele liigutada.) See võimalus rõõmustab meie andmebaasi kasutajaid, eriti just nooremat põlvkonda, kõige enam. Näitan: [Kodumaa Tundmaõppimise...](#) (avanenud 4. kirjelt DEAle; [Tõrva Vabatahtlik Tuletõrje...](#) 1. kirjelt DEAle

Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonnas töötab juba palju aastaid ainult 3 bibliograafi, kelle tööülesanneteks on nii ajalehe „Postimees” analüütilis-retrospektiivse bibliograafia koostamine kui ka uurijate teenindamine kohapeal, samuti telefoni ja e-maili teel tehtud päringutele vastamine, nüüd ka Kirjandusmuuseumis ilmunud kogumike artiklite sisestamine ISEsse. Samuti tegelesime projekti DEA („Digiteeritud eesti ajakirjandus”) raames mikrofilmide indekseerimisega. Muuseas olgu öeldud, et oleme praegu ainus ajaleheartiklite rahvusbibliograafiat koostav asutus Eestis.

Lõpetuseks tsiteeriksin Anne Ainzi, kunagise Eesti Rahvusraamatukogu rahvusbibliograafia osakonna juhataja 1997. aastal „Eesti raamatukoguhoidjate aasta-raamatus” väljendatud paari lauset: „1997. a. veebruaris võttis Rahvusraamatukogu arendusrühm kaadri koondamise nimel vastu otsuse lõpetada retrospektiivse artiklite bibliograafia koostamine kui „staatiline tegevus”. ... Artiklite bibliograafiat ei peeta sageli enam ka rahvusbibliograafia esmatähtsaks osaks, selle ammendavaks teostuseks ei jätku tavaliselt raha. Nii meilgi. Või peaksid miljonilise rahva rahvusbibliograafilised otsustused lähtuma **veel mingitest** kriteeriumidest?”

Meie kartoteeke ja andmebaasi kasutanud uurijad on olnud tänulikud, et Eesti Kirjandusmuuseumis on siiski leitud võimalusi eesti vanema ajakirjanduse analüütilise bibliograafia koostamise jätkamiseks. Meie uurijate kontingent on väga mitmepalgeline. Meie kartoteeke ja andmebaase on korduvalt kasutanud näiteks laulupeomuuseumi ja maanteemuuseumi teadurid, hea koostöö on meil Tõrva raamatukoguga, kes on vahendajaks kohalikele kodu-uurijaile. Sagedased külastajad on Tartu Ülikooli, aga ka teiste meie ülikoolide õppejõud ja üliõpilased, samuti keskkooliõpilased, keda meie juurde on suunanud nende õpetajad, rääkimata muidugi arvukatest kodu-uurijatest. Nimetan ka mõned tuntud isikud, kes meie kartoteeke ja andmebaasi oma uurimistöös kasutanud: Indrek Schwede (eesti jalgpalli ajalugu), prof. Tiit Rosenberg, Hando Runnel, Mart Laar, Sergei Issakov, Enn Lillemets ja paljud-paljud teised.